

GEIRR WIGGEN

Tonelagsvariasjon i norsk uttale av suffikset *-asje* av fr. *-age*

Denne framstillinga gjelder uttalen i norsk av nominalavleiingsmorfemet <-asje> i substantiv som er lånt direkte eller indirekte (via engelsk, nederlandsk og tysk) fra fransk <-age> (av seinlat. *-aticum*), eller som er nydanna etter deres mønster i norsk, når ordet ikke blir uttalt med det germanskdominante førstestavingstrykket, men med hovedtrykk på suffiksets første staving. Den vesle studien jeg har foretatt, springer ut av det forholdet at jeg sjøl (f. 1947 i Oslo og primært oslomåltalende, sekundært sørlig inntrøndsktalende) kjenner disse orda uttalt slik i egen språkbruk bare med tonelag 1, men med åra mer og mer har registrert uttaler med tonelag 2. Jeg har vært nysgjerrig på å se om det kan finnes mønster i den tonelagsvariasjonen, og om de kan ha språkhistorisk relevans utover den synkront språksosiale.

Jeg takker tidsskriftets to anonyme manuskriptkonsulenter ('referees') for merknader som har styrka artikkelens presisjonsnivå og relevans på ulike punkt.

Wiggen, G., professor emeritus, Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo. "Tonal accent variation in the Norwegian pronunciation of <-asje> from Fr. <-age>" *ANF* 128 (2013), pp. 165–178.

Abstract: This article presents an empirical description of the use of the Norwegian tonal accents 1 and 2 respectively in the pronunciation of the noun-derivational suffix <-asje> as it appears in loan-words from French <-age> (from LL <-aticum>), directly or via Dutch, English or German. Historically, tonal accent 1 has been general in Norwegian usage, but during the later decades an inter- as well as intraindividual variation has been noticeable. The author has elicited that variation from television programmes from the Norwegian Broadcasting Corporation (NRK = Norsk rikskringkasting), which are available for scrutiny in the company archives. His study shows a distribution of the two tonal accents in which the innovative tonal accent 2 is used predominantly by younger people and more often by women than men. In a concluding discussion, the author compares his findings with a proposed rule that takes tonal accent 2 in noun-derivational suffixes in lent verbs to be a sign of true norwegianization and the same tonal accent to be the unmarked one in Norwegian. He finds that rule problematic, as the most frequent of the nouns in question show no inclination towards the use of tonal accent 2 in general-language practice. Finally, the article evaluates the connotational preconditions in the present tonal accent variation for the future progress of tonal accent 2 usage.

Keywords: Norwegian, spoken language, prosody, tonal accents, loanwords, innovation, sociolinguistic variation.

Materiale og arbeidsgang

Studien er reint deskriptiv og upretensiøs: Resultata gir ikke grunnlag for annet enn å danne rimelige hypoteser. For tonelagsbruken jeg har kunnet registrere, er ikke henta fra et tilfeldig, representativt språkbruksutvalg, og den har derfor ikke kunnet brukes til å teste eventuelle forhåndsformulerte hypoteser om allmenn variasjon og eventuell uttaleutvikling i nyere norsk talemål.

Det leksikalske tilfanget trur jeg derimot må kunne sies å være tilfredsstillende dekkende. Det er ikke stort. Ekserpert først fra *Tanums store rettskrivingsordbok* (9. utgave, 2005) og deretter kontrollert mot og supplert fra ei liste på nærpå 750 000 nettsøkbare bokmåls- og nynorskord (Hansen s.a.) teller det bare 55 ord utenom tre rotmorfem med samme utgang, men av annet opphav: *drasje* (overtrekk på visse matvarer, jf. vb. *drasjere*), som norsk nok har fra fransk, men som er kommet til fransk fra gresk (*tragêma*; Augé 1926: 318); *gasje*, som nok også er lånt til norsk fra fransk, men som er kommet til fransk fra eldre germansk (*wadjo*; Augé 1926: 438); og *pasje*, som har gammelfransk belegg fra seinlatin *pagius* (jf. ital. *paggio*) og muligens går tilbake til gresk *paidion*, ei diminutivform av *pais*, *paidos* (McKechnie 1969: 1284). Også de uttales med ulikt tonelag: *gasje* med tonelag 1, *pasje* med tonelag 2 og *drasje* muligens med begge. *Apasje* (am. indianernemning), *dispasje* (av ital. *dispaggio*), *gamasje* (av sp. *guadamaci*), *mustasje* (av ital. *mostaccio*) og *pistasj(e)* (av gr. *pistakion*) har endinga <-ache>, ikke <-age>, i engelsk/fransk. Disse fem orda har tonelag 1 i norsk – men *mustasje* varierende med énstavings suffiks, liksom *pistasj(e)* – så nær som *apasje*, som òg kan høres med tonelag 2. Alle de 55 aktuelle substantivavleiingene har rettskrivingshistorisk vært skrevet med långiverspråkets stavemåte <-age> også i norsk, slik tilfellet ennå er i dansk og til dels i svensk (og i ei rekke andre språk, så òg engelsk, nederlandsk og tysk), før de fleste har fått den norsk-ortografiske forma <-asje> i overensstemmelse med tilsvarende tostavings-uttale i Norge. Av dem er det bare *vernissasje* jeg har registrert med énstavings-uttale (/ -a:f/, dessuten stundom med initial /f-, som om ordet var tysk (og i så fall hyperkorrekt, for <v-> uttales /v-/ også i tysk i dette lånordet), ei uttaleform som ellers er den vanlige i noen få ord som ennå skrives med <-age> eller norvagisert <-asj>: De kunstfaglige orda *assemblage* (kunstverk sammensatt av ulike materialer), *cirage* (maleri i brunt el. gult), *collage/kollasj* (bilde av oppklipt tøy, papir o.l.), fra økonomisfæren *coulage* (svinn i flytende varer ved lekkasje) og *primasj* (prosentvis godtgjøring av skipsfrakt som skipsføreren får), matretten *fromasj*, det tekniske uttryk-

ket *karambolasj* (sammenstøt; i biljard: av mer enn en ball i ett støt) og retorikk-/stilomgrepet *persiflasj* (spott). Det ønologiske omgrepet *vintage* (årgang) kan i norsk uttales med både én- og tostavings suffiks.

De fleste av de 55 aktuelle orda er lågfrekvente, til dels fordi de hører til bestemte fagspråk, hvorav militærfaglige, økonomi- og til dels handels- og jusfaglige, handverksfaglige, medisinfaglige og skipsfartstilknytte omgrep er særlig tydelige. Men noen er kommet inn i allmenn språkbruk og er blitt mer frekvente enn andre, enda bare *etasje*, *garasje*, *raportasje*, *slitasje* og *tonnasje* er blant de 10 000 mest frekvente orda i norsk som Kolbjørn Heggstad (1982) registrerte for en generasjon sia. Heggstads frekvensordbok bygger på ordbruken i norske aviser. Først mot slutten av 1900-tallet har avleiingsuffikset <-asje> vist seg produktivt, idet noen skapte ordet *kronasje(r)* (penger). Norsk språkråd (1982: 199) har ikke registrert det innen midten av 1970-tallet. I den nyeste utgava av slangordboka si skriver Tone Tryti (2008: 207) at «*kronasje* el. *kronasjer*» kom i bruk «i allfall fra 1980-t.», men hun nevner ikke ordet i den første utgava av slangordboka (Tryti 1984: 216), så ordet må ha blitt skapt en gang etter midten av det tiåret. Også ungdomsspråkforskeren Ingrid Kristine Hasund (2006: 36) omtaler det som slangord. Som nyord i norsk er det nylig blitt oppført som kollektiv (*kronasje*; Guttu og Wangenstein 2012: 177). Pr. 15. februar 2013 gir det 282 treff på den nordiske søkemotoren *Kvasir*. En kunne tenke seg at også de allmennspråklige orda *lekkasje* og *slitasje* og handelsuttrykket *brekkasje* (brekkskade, brekkskade varer) var nordiskspråklige nydannelser etter fransk mønster, skjønt langt eldre (1800-talls) og veletablert i leksikografien, for orda fins ikke i fransk med noen tilsvarende betydning; men *lekkasje* og *slitasje* er lånt fra nederlandsk *lekkage* (skjønt kanskje òg nedertysk *leckasie*; NO 7: 339) resp. *slijtage* (NO 10: 477), liksom *takkelasje* er det (av ndl. *tak(k)elage*; NRO IV: 2567), og *brekkasje* er, som *dunnasje* og *stuasje*, fra engelsk *breakage* (SAOB 1925: B4449; NO 1: 893) resp. *dunnage* (NRO I: 758) og *stowage* (NRO III: 2276). I både nederlandsk og engelsk har det gammel fransk-innlånte avleiingsmorfemet *-age* vist seg svært produktivt, så òg i tysk, som har gitt norsk *staffasje* (ty. *Staffage*). *Fustasje* har fransk rotmorfem, men er lånt til norsk via nederlandsk *fustage* (eller ty. *Fustage*; NO 3: 1064). Det er interessant at de nevnte orda på <-asje> som er kommet til norsk fra engelsk, ikke reflekterer den engelske suffiksuttalen /-idz/, men har tilpassa seg opprettholdelsen av den franske vokalkvaliteten og -lengda (</a:z/). Det fins andre innlån fra engelsk på <-age> som har opprettholdt engelsk suffiksuttale, også i ord som engelsk har lånt fra eldre fransk (f.eks. *demurrage* (godtgjørelse for skips forlenga

landligge) < gml.fr. *demorage*; *Tanums store rettskrivingsordbok* 2005: 134; jf. McKechnie 1969: 484) eller som gjør det norvagisert med avstemt affrikat (/ -it/), som i *image*, der endinga <-age> vel å merke ikke har samme opphav (lat. *imago*) som det suffikset vi har som tema her. Men disse uttalene er énstava og irrelevante i denne sammenhengen. Ord som er kommet til norsk via nederlandsk/tysk, har hatt støtte for tostavingsuttale av suffikset i de språka. Kulturhistorisk veit vi at fransk hadde høgste fremmedspråksstatus i mange av de samfunnsområda (domena) i Norge som de aktuelle orda først kom i bruk i (iallfall fram mot ca. 1830), så nær som de militærfaglige, der tysk tradisjonelt har hatt en større plass (jf. Wiggen 2004). I videre kretser var derimot tysk mer kjent enn fransk, og i det skriftspråklige danna tysk ortografi mønster for skrivemåten av flere importord fra fransk (Sandøy 2000: 91). De orda på <-age> som måtte være lånt til norsk via engelsk, er trulig innlånt skriftspråklig og har tilpassa seg den franske uttalen i vokalkvalitet og -kvantitet og i frikativ- istedenfor affrikatbruk, skjønt ustemt (stemt post-/palato-alveolar frikativ fins ikke i norsk). Det siste gjelder også lånorda som er kommet via nederlandsk og tysk. På et visst tidspunkt, i uttaleovergangen fra én- til tostavings suffiksform, som nå er gjenspeilt i skrivemåten <-asje>, har fransk uttale måttet vike for skriftbildet som normgrunnlag for uttalen i Norge. Spredte tilfeller av /-a:si/ i enkelte dialekter (i orda *bagasje*, *emballasje*, *etasje*, *fustasje*, *kurasje*, *lekkasje*, *passasje*; NO 1: 363; 2: 677, 803; 3: 1064; 6: 1300; 7: 339; 8: 1117) kunne tenkes å reflektere en tilsvarende nedertysk uttale (jf. *leckasie* ovafor), men varierer stundom med /-a:s/ (f.eks. *kurasje*) og forekommer også i ord av direkte fransk opphav (som *passasje*). Frikativuttalen, enten den dialektalt har vært /-s-/ eller gradvis mer allment /-f(-)/, forteller uansett at importen har vært talespråklig basert, ikke skriftspråklig. At de aktuelle orda i betydelig grad blir uttalt med førstestavingstrykk i østnorske dialekter (for eksempel /`bagafe/, /`etafe/) viser at de er blitt språklig norvagiserte. Men utbredt uttale med trykk på suffiksets første staving (d.e. ordets nest siste) viser samtidig det romanskspråklige opphavet godt. Hadde de vært engelskinnlånte, ville førstestavingstrykket vært allment, slik det etter germansk norm er i engelsk òg.

En av denne artikkelens anonyme konsulenter ('referees') mener at flere av de forholda som er beskrevet ovafor, taler for å forstå <-asje> som bestående av to segment, d.e. <-asj-> + <-e>: at <-e> har talespråklig opphav, at tostavingsuttalen er en novasjon i norsk, og at flere av de aktuelle fremmed-/lånorda i norsk alternerer mellom én- og tostava uttale. Utviklinga av tonelag 2 i samband med det nye, finale /-e/-suffikset me-

ner denne fagfellen ville komme tydeligere fram om en trakk den svenske tonelagsdistribusjonen inn i overveielsene. Det kan jeg ikke gjøre her. Men om min vesle norskavgrensa variasjonsbeskrivelse kan stimulere til andres videre studier, er det utbytte godt nok for mitt bidrag.

Både de franskoriginale orda med avleiingssuffikset <-age> og de som er lånt til norsk fra fransk via andre språk (engelsk, nederlandsk, tysk) eller er nydanna i de språka eller i norsk, inngår i ordtilfanget, som består av disse 55 orda:

- affutasje* (mil.), understell for skyts
- agiotasje* (økon.), agiospekulasjon, børsjobbing
- apanasje* (økon.), lønn til statsoverhode/fyrste
- arbitrasje* (økon.), voldgift; berekning av valuta-/verdipapirkurser for å utnytte kursdifferanse mellom ulike børsplasser
- averasje* (økon.), gjennomsnitt
- bagasje* (alm.; transp.), reisegods
- bandasje* (alm., med.), forbindelse
- blamasje* (alm.), blamerende/utskjemmende handling el. uttalelse
- bombasje* (håndv.), bøy, utbuling (frisørfaglig av hår el. industrielt av f.eks. bøyd metallisk konservesemballasje)
- bossasje* (håndv.), kvadermurverk av råhogd stein
- brekkasje* (kommers.), brekkskade
- drenasje* (med.), drenering, dannelsen av dren
- dunnasje* (skips-/sjøuttr.), beskyttelsesmellomlag i lasterom
- efflørasje* (med., sjukepl./fysiot.), form for massasje
- ekvipasje* (transp., skipsuttr.), fint kjøretøy, arbeidsavdeling ved orlogsverft
- emballasje* (alm., kommers.), innpakning
- ensilasje* (agr.), silofôr, surfôr; jf. *silasje*
- eremitasje* (bygn.), eneboerhytte, jaktslott
- eskamotasje* (økon.), taskenspilleri/svindel (bort-trylling)
- etalasje* (kommers.), (vindus-)utstilling, framlegging av varer
- etasje* (alm.), bolighøgde
- frikasje* (økon., prod.), 'avskraping', d.e. å slå mynt/tjene penger på bekostning av; òg: vannavstøtende duk (oljehyre)
- furasje* (mil., agr.; kosth.), for til hester; fôrstoff, mat
- fustasje* (håndv.), fat, tønne
- garasje* (alm.), hus for kjøretøy
- kabotasje* (transp.), (rett til å drive) transport mellom steder i samme land
- kamuflasje* (alm., mil.), forkledning, maskering

kartonasje (håndv., industri), produkt av papp el. kartong, finere emballasje
kolportasje (økon.), omførselshandel, især med bøker
kronasje (no. slang), penger
kurasje (hist. alm.), mot
kurtasje (økon.), meklergebyr
kyrettasje (med.), skraping el. rensing med kyrette (et kirurgisk instr.)
lekkasje (alm.), tap ved ufrivillig utrenning/-tapping
massasje (alm., med., fysiot.), behandling ved massering
menasje (økon., sos.), hushold(ning)
montasje (tekn.), montering
passasje (ark., litt., vet.), gjennomgang; tekstavsnitt; ridehests gangart
personasje (alm., hist.), person, fyr, individ
plantasje (institusjon), planteskole; storgods i tropene
potasje (diet.), suppe; mat som spises med skje
ravasje (oppførsel), oppstyr, herjing
reglasje (tekn.), reguleringsmekanisme
reportasje (journ.), tekstsjanger
sabotasje (mil., pol.), planmessig ødeleggelse el. forsinkelse og hindring
av arbeid
silasje (agr.), silofôr; jf. *ensilasje*
slitasje (alm.), forringelse ved friksjon/slit
spionasje (pol.), illegitim kunnskapsinnhenting
staffasje (kunst., stil), figurer anbrakt i et landskap for å framheve det;
noe som framhever el. levendegjør
stuasje (skipstransp.), godsstuing, smålast som fyller ut plass
takkelasje (skips-/sjøuttr.), rigg, master, rær og tauverk på skip
tonnasje (skips-/sjøuttr.), skips bæreevne eller rominnhold
trikotasje (industr.), maskinstrykka varer
ullasje (skips-/sjøuttr.), frirom
vernissasje (kunst.), fernisering; framvising av kunstutstilling for pres-
sen og andre innbudte før utstillinga åpnes offisielt

Tonelaget i trykkting suffiksuttale har jeg ekserpert fra det store og daglig voksende programarkivet til NRK TV (nrk.tv.no), der en kan søke etter enkeltord og ordformer.¹ Programma har enten tidsavgrensa eller

¹ En konsulentmerknad til denne artikkelen gjør et poeng av at det ikke fins tilsvarende søkemulighet i alle nordiske fjernsynsarkiv. På oppfordring spesifiserer jeg framgangsmåten min her: Søk etter <nrk.tv.no> i en søkemotor. Sjøl har jeg brukt den nordiske søkemotoren *Kvasir* (www.kvasir.no). I et lite vindu øverst til høgre på det skjermbildet som kommer fram, kan en skrive inn det ordet en er ute etter (ett ord ad gangen), og klikke på <søk>. Da kommer alle arkiverte program som inneholder det ordet, til syne med pro-

varig arkivtilgjengelighet, og både tidsavgrønsinga og nye program gjør at det fra dag til dag er ulikt mange treff på hvert ord. De fleste søketreffa er fra tida etter år 2000, men mange går likevel tilbake til 1990 og i spredte tilfeller enda lengre tilbake, og i minneprogram kan det være eksempel å finne fra fjernsynets svart-hvitt-barndom (tidlig 1970-tall og tidligere). Jeg har 17. – 25. februar 2013 tatt meg tid til å høre på absolutt alle forekomstene av de aktuelle orda; med visse unntak (især nyhetssendinger) er programma teksta, så de aktuelle orda raskt kan oppsøkes i tekstvedlegget, og uttalen aktiveres ved et klikk på hvert ord. Arkivstatusen har dessuten latt meg høre på hvert tilfelle flere ganger i de (ganske få) tilfella jeg har vært litt i tvil. (I tvilsgrunnlaget inngår ikke de ulike tonelagsrealiseringene i norske talemålsvarieteteter. Men min sosiodialektologiske bakgrunn er jeg vel kjent med dem.)

Slett ikke alle de aktuelle 55 orda har vært å finne i NRKs tv-programarkiv de nevnte ni dagene i februar 2013. Bare 22 (23) av dem kommer opp med brukseksempel i de til sammen 672 programma jeg har konsultert, hvorav 148 har vist seg uaktuelle (fordi orda ikke er blitt brukt norsk-språklig i dem eller bare i underteksten, ikke i faktisk tale): *apanasje*, *bagasje*, *bandasje*, *drenasje*, *ekvipasje*, *emballasje*, *etasje*, *garasje*, *kabotasje*, *kamuflasje*, *lekkasje*, *massasje*, *montasje*, *passasje*, *plantasje*, *reportasje*, *sabotasje*, *slitasje*, *spionasje*, *staffasje*, *tonnasje* og *vernissasje*. (I tillegg kommer *mustasje*, som blir uttalt dels med tonelag 1, dels énstava: /-a:f/.) Ett ord (*kabotasje*) opptrer bare én gang i et gitt program, alle de andre flere ganger, dels av en og samme person, dels av forskjellige personer.

Resultat

Alle de 22 aktuelle orda som er nevnt i avsnittet over, fins uttalt med tonelag 1. Ingen brukes utelukkende med tonelag 2. Elleve av de tjueto blir imidlertid uttalt dels med tonelag 1, dels med tonelag 2: *ekvipasje*, *kamuflasje*, *lekkasje*, *massasje*, *montasje*, *passasje*, *plantasje*, *reportasje*, *sabo-*

grambilde, tittel og dato. Et klikk på hvert enkelt programbilde aktiverer programmet, som deretter blir avspilt direkte. Under fjernsynsbildet står det <Teksting> i alle tilfeller der programma er teksta. Klikker en på <Teksting>, kommer det som sies, fram som skreven tekst. Når en har funnet det aktuelle ordet i den skrevne teksten, klikker en på det, og da hopper programframsyninga straks fram eller tilbake til det stedet der ordet blir uttalt. Ved hjelp av et punkt som flytter seg i takt med programframsyninga langs ei linje i nedre del av programbildet, kan en også styre framsyninga tilbake til hver uttaleforekomst så mange ganger som en ønsker å høre på den.

tasje, slitasje, spionasje. La oss se nærmere på tonelagsvariasjonen i hver av dem:

Ekvipasje opptrer i to program (begge fra 2011) og blir brukt én gang med tonelag 1 av en eldre mann fra Sunnmøre og to ganger med tonelag 2 av ei yngre østlandsktalende kvinne.

Kamuflasje opptrer i 20 program (fra 2006 – 2012, skjønt i ett tilfelle en reprise fra 1971). Seks eldre østlandsk- resp. nordnorsktalende menn bruker i ni program ordet med tonelag 1. Det gjør også ei trøndsktalende middelaldrende kvinne, ei ung nordnorsktalende kvinne og en ung østlandsktalende mann. Tonelag 2 brukes flere ganger i flere program av ei ung, østlandsktalende kvinne og i ulike program av tre unge menn med hhv. gudbrandsdalsmål, nordmørsmål og oslomål, dessuten av tre eldre menn, to av dem østlandsktalende (den ene allerede i et program fra tidlig på 1970-tallet) og én fra Iveland i Aust-Agder. Den ene østlandsktalende eldre mannen uttaler dette ordet (i 2007) både med tonelag 1 (én gang) og med tonelag 2 (fem ganger).

Lekkasje opptrer i 30 program (1981 – 2013). Tonelag 1 brukes av voksne kvinner og menn i alle aldre og med ulike dialekter og er den dominerende varianten. Tonelag to blir brukt i åtte program, til dels av flere ulike deltakere. To av tonelag 2-brukerne er unge østlandsktalende kvinner, fire er unge menn, to av dem østlandsktalende, to bergensk- resp. sunnhordlandsktalende, og fire er middelaldrende kvinner, tre av dem østlandsktalende, éi trøndsktalende. I tillegg kommer en eldre østlandsktalende mann. En av tonelag 2-brukerne, en yngre østlandsktalende mann, bruker samme ordet én gang med tonelag 1 òg.

Massasje opptrer i 26 program (2007 – 2012). Også i dette ordet brukes tonelag 1 i de aller fleste tilfella, både av barn og unge og av voksne kvinner og menn i alle aldre og med ulike dialekter. Tonelag to blir brukt i tre program fra 2011 og 2012, dels av to unge østlandsktalende menn, ei ung østlandsktalende kvinne og to middelaldrende østlandsktalende menn. Den ene unge mannen brukte ordet både med tonelag 1 og tonelag 2 i samme programinnslag.

Montasje opptrer i 4 program (2011 – 2013) og har tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en ung oslomålstalende mann.

Passasje opptrer i 11 program (2009 (inkl. innslag fra 1950) – 2013) og har også tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en ung østlandsktalende mann.

Plantasje opptrer i 4 program (2005 – 2013) og har, som de to foregående, tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en aldrende oslomåltalende mann.

Reportasje opptrer i 51 program (1979 – 2013) og er det av de frekvente orda (i mitt datatilfang) som har størst andel uttale med tonelag 2, d.e. i 42 % av programma og av 40 % av alle personene som brukte dette ordet. Tre av dem bruker likevel også ordet med tonelag 1, to yngre kvinner med henholdsvis oslomål og kristiansandsmål og én ung østlandsktalende mann. De som bruker tonelag 2, er med unntak av éi eldre kvinne (bergensktalende) og to middelaldrende menn (med romsdals- resp. trøndermål) alle godt under 50 år, de fleste av dem i 20- og 30-åra, i alt 59 % menn og 41 % kvinner. De fleste (71 %) er østlandsktalende, de øvrige trøndsk-, sør- og vestlandsktalende. Brukerne av tonelag 1 er 83 % menn og 17 % kvinner (hvorav noen også bruker tonelag 2; se ovafor). De er dessuten med få unntak eldre eller middelaldrende. Også de fleste (71 %) av dem er østlandsktalende.

Sabotasje opptrer i 17 program (1994 – 2012). Hvert tonelag opptrer i like mange program. Tonelag 1 brukes av hovedsakelig middelaldrende og eldre av begge kjønn, men òg av éi ung kvinne og én yngre mann. Tonelag 2 brukes av ulike barn og ellers av flere kvinner, men også menn som er unge (under 40 år). To eldre menn som bruker tonelag 2, gjør det i variasjon med tonelag 1, den ene etter at en yngre intervjuer har brukt tonelag 2 umiddelbart før. I et dubba barneprogram (2010) bruker interessant nok to barnestemmer (gutt og jente) tonelag 2 gjennomført, mens to voksenstemmer (kvinne og mann) bruker tonelag 1 like gjennomført. Østlandske talemål dominerer i bruken av begge tonelag, skjønt noe mer i bruken av tonelag 2 (77 %) enn av tonelag 1 (67 %). Begge tonelag brukes ellers av talere med trøndiske mål (inkludert nordmørsk), sørlandsk (Kristiansand bymål) og østlandsktradert indretromsk.

Slitasje opptrer i 32 program (1981 – 2013) og har med få unntak tonelag 1. Unntaka (med tonelag 2) fins i fire ulike program (2010, 2012) og i dem alle fra fire ulike unge østlandsktalende menn.

Spionasje opptrer også i 32 program (1984 – 2013) og har også med få unntak tonelag 1. Unntaka i dette tilfellet er òg fire ulike programledere som alle er unge, tre østlandsktalende menn og ei kvinne med sognemål. Kvinna varierer likevel den tonelagsbruken i dette ordet med tonelag 1.

Sammenfatning og drøfting

Etter denne gjennomgangen av tonelagsvariasjonen kan vi summere opp at tonelag 1 ennå er den dominerende i den ordtypen vi har undersøkt her, men at tonelag 2 ser ut til å ha kommet i bruk i økende grad. Det siste utelukker ikke at tonelag 2 er blitt brukt tidligere òg: Registreringa av det helt tilbake til program fra fjernsynets svart-hvit-alder og hos spredte eldre programdeltakere viser det. Antydninga mi av at tonelag 2-bruken er et voksende fenomen, bygger jeg i første rekke på at det (vel å merke i det datatilfanget jeg har hatt tilgang til) er flere yngre enn eldre personer som bruker det tonelaget. Dessuten synes det å være flere kvinner enn menn som gjør det, ikke minst flere kvinner enn menn i (noe) høgere alder. Ei slik kjønnsfordeling stemmer med den mer allment sociolingvistiske registreringa i vår kultur av nyere tids kvinner som særlig språklig innovative (d.e. mindre lokalspråklig tradisjonsbundne), ulikt det som var vanlig i det eldre tradisjonssamfunnet. Tonelag 2 kan ellers synes å ha en dominans av østlandsktalende. Det gjelder især i mindre frekvente ord der det tonelaget brukes av et klart mindretall. I uttalen av relativt mer frekvente ord, som *reportasje* og *sabotasje*, dominerer østlandsk i bruken av begge tonelag (uten stor forskjell i omfang), noe som også kan reflektere en østlandskdominans i sjølve fjernsynsmediet. Jeg synes det er vanskelig å bruke det foreliggende materialet til å si noe sikkert om ulike norske dialekters preferanse for hvert av de to tonelaga i det suffikset det er tale om her. I ei vurdering av dialektal variasjon på et bedre empirisk grunnlag må en ha in mente at dialektene også tradisjonelt har ulikt tonelag i ei rekke ord tilmed innafor samme dialektgruppe. I østnorsk er det for eksempel tradisjon for at sammensetningene *rådhus* og *storting* har tonelag 2 i sør (østlandsk) og tonelag 1 i nord (trøndsk). Jeg kjenner ikke til noen dekkende studie av kryssdialektalt ulikt tonelagsbruk.

For å kunne hevde ei mer allmenngyldig utvikling henimot tonelag 2, eventuelt særlig i østlandsk, må bruksregistreringene i min vesle studie her prøves ut mot et statistisk tilfeldig og representativt språkbruksmateriale. Men alt på det hypotesegrunnlaget jeg har kunnet legge fram her, må det være lov å overveie noen tenkelige grunner til tonelagsvariasjonen.

Kan det tenkes språkstrukturelle grunner? Sjøl om de orda det gjelder, er lån fra fransk, og disse låna har skjedd i sosiale rom som gjør at vi i betydelig grad kan forutsette fransk uttale med ei staving i suffikset (slik tilfellet ennå er i enkelte ord; se ovafor), har også noen kommet fra fransk til norsk bruk via germanske språk som, for tyskens og nederlandskens

del, har suffiksuttale med to stavinger (se ovafor). Noen kunne kanskje tenke seg at dén i seg sjøl skulle ha kunnet etablere et første normgrunnlag i norsk bruk for tonelag 2. Men bruken av tonelag 2 i trykktung suffiksuttale kan neppe knyttes til tostavings suffiksform i nyere tid: Såkalt tostavings tonelag (= tonelag 2) har si forankring i eldre (mellomalderlig) nordiskspråklig stavingsstruktur, og den språkhistorisk tradisjonelle framstillinga at mellomalderlige tostavinger gav opphav til tonelag 2, er i dag omstridt. Ovafor har vi kunnet slå fast at noen av disse orda har vunnet innpass i norske folkemål, og da med /-a:si/ som den vanlige suffiksuttalen til å begynne med, så òg det aller mest frekvente (jf. Heggstad 1982: 91) *etasje*, ordet *fustasje* også med varianten /-a:se/. Men også der fins en variant /a:s/, altså med éi staving, bevart (se ovafor). Og i alle de aktuelle tostavingstilfella, liksom i alle de andre orda av samme slag som er oppførte med post-/palatoalveolar frikativuttale, fører *Norsk Ordbok* opp uttale med tonelag 1. Tonelag 2 finner vi notert bare når hele ordet (ikke suffikset) har førstestavingstrykk. (Forbehold: Det er ikke noen gjennomført tonelagsnotasjon i *Norsk Ordbok*, bare oppføringer der underlagsmaterialet har gitt grunnlag for det, for eksempel i dialekt-synopsisen fra Norsk målførearkiv). Når Helge Sandøy (2000: 134f.) har funnet grunn til å formulere en regel om at verbalsubstantiv som er laga i norsk av importerte fremmedspråklige verb, får tonelag 2, og at de av det slaget som likevel brukes med tonelag 1, har vært importerte som substantiv, er det på grunnlag av erfaring med engelskspråklige import-/lånord (verbalsubstantiv på <-ing>). Om de siste spår han en overgang til tonelag 2 etter hvert som verba de er avleda av, blir norvagenserte, d.e. blir lånord i norsk og ikke lenger oppfattes som fremmede (op.cit.: 135, jf. 18 – 23). Det innebærer at tonelag 2 skulle være det umarkerte i norsk og tonelag 1 det markerte. Ei slik oppfatning går godt i hop med nyere tonelagsforskeres syn (se Wetterlin 2010: *passim*), men bryter med den fagtradisjonelle oppfatninga, som har rekna tonelag 2 som det markerte (op.cit.: 5f., 10). De franskbaserte/-innlånte substantiva på <-asje> vi har undersøkt her, er alle innlånte som substantiv, så nær som *kronasje*, som for sin del ikke er avleda av et verb i det hele tatt, men av et annet (norsk) substantiv. Kan vi likevel si at den dominerende uttalen av dem med tonelag 1 viser at de ennå ikke blir oppfatta (av språkbrukerne) som tilpassa/integrerte i norsk, d.e. gått over fra å være fremmedord til å være lånord? Om lånord fra engelsk mer generelt, ikke bare verb eller verbalsubstantiv, skriver anglisistene Johansson & Graedler (2002: 150) at de orda som går inn i norske bøyings- og avleiingsmønster, får tonelag 2. Og i en nyere studie av importord-tilpassing i norsk talemål er «bruken av

tonem 2 kategorisert som tilpassa, mens bruk av tonem 1 er ansett som "utenlandsk"» (Johansen 2007: 93), enda denne forfatteren også bygger på engelske ordlån, og han, som Sandøy, finner at «[d]ersom verbalsubstantivet er importert før det tilsvarende verbet, er tendensen til uttale med tonem 1 størst, nær 100 %» (op.cit.: 100). Det "utenlandske" preget gjelder nok for de fleste av de særpråklige (fagspesifikke) substantiva på <-asje>, men neppe for dem som hører til det allmennspråklige ordtilfanget, som *bagasje*, *bandasje*, *brekkasje*, *etasje* og *garasje*, som jeg i denne studien ikke har kunnet registrere uttalt med tonelag 2. Verba på <-ere>, som opphavelig er innlånt fra romanske språk, og som mange av orda på <-asje> er avleda av, mener Sandøy er så mange og velintegrerte i hverdagslig norsk at de må reknes som normalord i dag, og han plasserer substantiva på <-asje> i samme kategori (Sandøy 2000: 20). Likevel dominerer altså tonelag 1 for disse substantiva. Regelen Sandøy har formulert om bruken av de to tonelaga i importord, som han bygger på engelskbaserte lånord, synes ikke å gjelde, iallfall ikke uten videre, for substantivavleiingssuffikset <-asje> av fr. <-age>. Det avleiingssuffikset inngår for øvrig ikke i datagrunnlaget for avhandlinga til Wetterlin (2010: 16f.), og tonelagsvariasjonen i min vesle studie kan sies å representere ei aldri så lita utfordring for posisjonen hennes.

Men det må pekes på et annet strukturelt forhold: *tonelagslabiliteten*. Formell labilitet er et typisk språkkontaktfenomen (se f. eks. Poplack 1993). Den både inter- og intraindividuelle tonelagsvariasjonen vi ser i det materialet som er undersøkt her, kan godt, ja, rimeligvis ha vært der fra første stund de aktuelle lånorda kom i bruk med tostavingsuffiks i norsk. Så fåtallig som denne ordformgruppa er, dessuten med få av orda i allmenn språkbruk, de fleste fordelt på et antall yrkesrelaterte særpråk, har den ikke lett kunnet etablere seg uttalenormativt med noen tyngde i allmennspråket, enda tonelag 1 har hatt ei dominerende stilling til nå. Det samme synes å gjelde andre lånord av liknende type, for eksempel slike som på fransk ender på <-ège> (*manesje* med tonelag 1, *kortesje* med tonelag 2), på <-ige> (*prestisje* med tonelag 2, men *voltige* med éi (som i fransk) eller to stavinger i suffikset og med både tonelag 1 og 2 i tostavingsvarianten; NRO IV: 4046; *Tanums store rettskrivingsordbok* 2005: 959) eller <-ence> (vanligvis uttalt med tonelag 1 i norsk, men òg registrert med tonelag 2 i NRKs programarkiv, f. eks. *kompetanse* i NRK P2s radioprogram «Verdibørsen» 3. mars 2013). Wetterlin (2010: 17, 172) nevner *kompetanse* bare med tonelag 1 og skriver at de aller fleste avleiingssuffiksa i norsk brukes gjennomgående med enten det ene eller det andre tonelaget (op.cit.: 17). Det er nok for bastant. I den enkelte

språkbrukerens primære førstespråksvarietet (dia-/socio-/etnolekt) vil språklån søke å tilpasse seg et gitt mønster som alt hører til varietetten, skjønt helt normalt med intra- som interindividuell variasjon inntil innovasjonen er helt mottakerspråknaturalisert (Poplack 1993: 252), slik tilfellet synes å være med den dominerende bruken av tonelag 1 i lånorda på <-asje>. Sekundært kan de likevel, enda mer enn eldre og bedre etablerte uttaleformer i en varietet som språkbrukeren er utrygg på den sosiale statusen til, komme til å uttales *hyperkorrekt annerledes* = språknormativt *markert* i en mindre intim og avslappa språkbrukssituasjon (loc.cit.), slik tilfellet kan være for mange framfor kameraøyet eller mikrofonen i etermedia. Det er nettopp i en slik språkbrukssituasjon jeg har uteska uttaleempirien i denne vesle studien.

Når slik markert språkbruk kan høres i allmennheta på fjernsynsskjermen, og igjen og igjen hos personer som i kraft av mediatilhørigheta vinner "kjendis-status", som tilfellet er for mange av NRKs nyhetsjournalister og populære programledere, kan den markerte språkbruksvarianten etter hvert vinne rom, først i den språkbrukssituasjonen den oppstår i (yrkeslauget), så i allmennspråket, og gradvis miste sitt preg av markerthet. For lånorda på <-asje> synes det ennå å være et stykke å gå før tonelag 2 mister sin markerthet, men med høg nok prestisje innad i det mediale yrkesfellesskapet kan den bli en positiv språksosial markør med stor gjennomslagskraft utad. Kanskje er uttalen med tonelag 2 i disse orda allerede i ferd med å signalisere ungdommelighet? Om dét er den avgjørende konnotasjonen, kan det òg forklare dens tilsynelatende større og tidligere gjennomslag hos kvinner (jf. Andersen 2013)? Om så er, er nok utsiktene til mer allment gjennomslag i talt norsk større enn om den primære konnotasjonen er femininitet. Men i den grad det norske språksamfunnet skulle oppfatte tonelag 2-uttalen som uttrykk for språklig usikkerhet eller, enda mer, som affektert påtattethet for å gjøre seg interessant ved å være annerledes ("ostentatious show-off"), risikerer den fort å miste normkraft.

Tilvisinger

- Andersen, Anne Elisabeth (produsent) (2013): Kvinne 2013: Lille speil. Dokumentarserie, del 3. NRK 2, sendt 5. mars 2013 kl. 2050 – 2130. Tilgjengelig uten tidsbegrensning i NRK TV-arkivet: <tv.nrk.no>
- Augé, Claude (dir.) (1926): *Nouveau petit Larousse illustré*, Librairie Larousse, Paris.

- Guttu, Tor og Boye Wangensteen (red.) (2012): *Nyord i norsk*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Hansen, Vegard [s.a.]: *Finn ord*. Søkemotor i 748 744 ord (bokmål og nynorsk) pr. 15. februar 2013. Nettadresse: www.menneske.no/ord/
- Hasund, Ingrid Kristine (2006): *Slang*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Heggstad, Kolbjørn (1982): *Norsk frekvensordbok. De 10 000 vanligste ord fra norske aviser*, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo og Tromsø.
- Johansen, Roy (2007): Tilpassing av importord i norsk talemål. Jarvad, Pia og Helge Sandøy (red.), *Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning* [= Moderne importord i språka i Norden (Prosjekt initieret af Nordisk Sprogråd VII)], Novus forlag, Oslo, s. 73 – 101.
- Johanssen, Stig & Anne-Line Graedler (2002): *Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*, HøyskoleForlaget, Kristiansand.
- McKechnie, Jean L[yttleton] (main ed.) (1969): *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language*, Unabridged, Second Edition, The World Publishing Company, Cleveland and New York.
- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, Band 1 – 12, Det Norske Samlaget, Oslo 1966–2014.
- Norsk språkråd (1982): *Nyord i norsk 1945 – 1975*, redigert av Vigleik Leira, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo og Tromsø.
- NRO = Knudsen, Trygve og Alf Sommerfelt (utarb.) (1983/1991 [1927 – 1957]): *Norsk riksmålsordbok utgitt av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur*, Bind I –IV, Annen utgave [uendret opptrykk], Bind V og VI (første og annet tilleggsbind) 1995 ved Harald Nordeng, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Poplack, Shana (1993): Variation theory and language contact. Preston, Dennis R. (ed.), *American Dialect Research*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam/Philadelphia, 251 – 286.
- Sandøy, Helge (2000): *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*, LNU's skriftserie nr. 136, Landslaget for norskundervisning LNU / Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, band 5, Gleerups, Lund 1925.
- Tanums store rettskrivingsordbok*, bokmål, 9. utgave, Revidert av Boye Wangensteen, gjennomgått av Språkrådet, Kunnskapsforlaget, Oslo 2005.
- Tryti, Tone (1984): *Norsk slang*, Universitetsforlaget, [Oslo].
- Tryti, Tone (2008): *Norsk slangordbok*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Wetterlin, Allison (2010): *Tonal Accents in Norwegian. Phonology, morphology and lexical specification*, Linguistische Arbeiten 535, Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Wiggen, Geirr (2004): *Språkkulturen i Christianias beaumontde. Opplysninger om språk og språkbruk ca. 1790-1830 i Conradine Dunkers brev til Christopher Hansteen*, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter, årg. 244, nr. 4, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.